

Česká zemědělská univerzita v Praze

Institut vzdělávání a poradenství

Katedra pedagogiky

Hudba v environmentální výchově

Bakalářská práce

Autor: **Ing. Tereza Antošová**

Vedoucí práce: Ing. Karel Němejc, Ph.D

2020

Zadávací list

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma:

Hudba v environmentální výchově

vypracovala samostatně a citovala jsem všechny informační zdroje, které jsem v práci použila a které jsem rovněž uvedla na konci práce v seznamu použitých informačních zdrojů.

Jsem si vědoma, že na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, především ustanovení § 35 odst. 3 tohoto zákona, tj. o užití tohoto díla.

Jsem si vědoma, že odevzdáním bakalářské práce souhlasím s jejím zveřejněním podle zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a to i bez ohledu na výsledek její obhajoby.

Svým podpisem rovněž prohlašuji, že elektronická verze práce je totožná s verzí tištěnou a že s údaji uvedenými v práci bylo nakládáno v souvislosti s GDPR.

V ..... dne .....

.....
(podpis autora práce)

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych chtěla poděkovat především Ing. Karlu Němejcovi, PhD., za laskavé vedení této práce, rady a připomínky. Velké poděkování patří kolegyním z Odboru administrace podpory kvalitních potravin, které mi poskytly materiály pro praktickou část této práce. Dále patří dík všem vyučujícím, kteří nás studiem provázeli, a samozřejmě také rodině, která mě při studiu podporovala.

Abstrakt

Cílem práce bylo zjistit povědomí učitelů středních odborných škol o možnostech využití hudby jako prostředku ve výuce a navrhnout možnosti začlenění hudby do environmentálně orientovaných předmětů.

Teoretická část se zabývala základními pojmy, definicemi z oblasti ekologie a environmentální výchovy, věnovala se cílům a obsahu environmentální výchovy ukotveným v Tbiliské deklaraci a také vývoji environmentální výchovy v dějinách. Popsala současné ukotvení v zásadních vzdělávacích dokumentech, jako například Rámcových vzdělávacích programech. V hudební části představila teorie o vlivu na kognitivní systémy člověka, na jeho emoce, možnosti využití hudby ve výuce a využití hudby v environmentální výchově konkrétně.

Praktická část vycházela z cílů práce, literární rešerše a vyhodnocení dotazníkového šetření. Využití hudby v environmentální výchově bylo zjišťováno u konkrétních respondentů z řad vyučujících a budoucích vyučujících na základě dotazníkového šetření. Konkrétně k této problematice se vyjádřilo 34,6 % respondentů, nejčastěji byla využívána díla klasiků, jako je například Bedřich Smetana a jeho *Má vlast*, dále Antonio Vivaldi a *Čtvero ročních dob*.

Byl vytvořen návrh začlenění hudební tvorby do výuky environmentálně zaměřených předmětů a bylo zhodnoceno využití i konkrétního materiálu (*Pospolu u stolu*) ve výuce.

Klíčová slova

Environmentální výchova, hudba, vzdělávání, průřezové téma, ekogramotnost.

Abstract

The aim of this work was to find out the awareness of teachers of secondary schools about the possibilities of using music as a means of teaching and to suggest possibilities of incorporating music into environmentally oriented subjects.

The theoretical part dealt with the basic concepts, definitions in the field of ecology and environmental education, devoted to the aims and content of environmental education enshrined in the Tbilisi Declaration and also the development of environmental education in history. It described the current anchoring in essential educational documents such as the Framework Educational Programs. In the music part presented the theory of influence on human cognitive systems, on emotions, possibilities of using music in education and use of music in environmental education specifically.

The practical part was based on the objectives of the thesis, literature research and evaluation of the questionnaire survey. The use of music in environmental education was surveyed by specific respondents from the ranks of teachers and future teachers based on a questionnaire survey. In particular, 34.6% of respondents commented on this issue, most often the works of classics were used, such as Bedřich Smetana and My Homeland, Antonio Vivaldi and The Four Seasons.

A proposal was made to incorporate music into the teaching of environmentally oriented subjects and the use of specific material (Pospolu u stolu) in schools was also evaluated.

Keywords

Environmental education, music, education, crosscutting theme, ecoliteracy.

OBSAH

ÚVOD	10
TEORETICKÁ VÝCHODISKA	11
1 Cíl a metodika	11
2 Základní pojmy	12
3 Cíle a obsah environmentální výchovy	14
4 Vývoj environmentální výchovy	16
5 Rámcový vzdělávací program a EVVO jako průřezové téma	19
5.1 Charakteristika rámcových vzdělávacích programů	19
5.2 EVVO jako průřezové téma	20
5.3 Státní program environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty a environmentálního poradenství na léta 2016–2025	25
5.3.1 Strategická oblast 1: Udržitelnost systému a prostředí pro EVVO a EP 26	
5.3.2 Strategická oblast 2: Kvalita, diverzita a inovace v EVVO a EP	27
5.3.3 Strategická oblast 3: Spolupráce, síťování, propojování v EVVO a EP 27	
5.3.4 Strategická oblast 4: Posilování postavení a porozumění EVVO a EP – propagace, PR, popularizace	28
5.3.5 Strategická oblast 5: Vzdělávací cíle a relevantní témata EVVO a EP	28
5.3.6 Akční plán na léta 2019-2021 ke Státnímu programu environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty a environmentálního poradenství na léta 2016-2025 29	
6 Využití hudby v environmentální výchově	31
6.1 Vliv hudby na člověka	31
6.2 Hudba ve výuce	34
6.3 Hudba a environmentální výchova	35

PRAKTICKÁ ČÁST	39
7 Charakteristika	39
7.1 Dotazníkové šetření.....	39
7.2 Zhodnocení výsledků dotazníkového šetření	39
7.3 Pospolu u stolu	43
7.4 Diskuze a vlastní doporučení	47
ZÁVĚR	50
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	52

ÚVOD

Environmentální výchova je široké téma, které je velmi aktuální, zejména po připojení ČR k Evropské strategii vzdělávání pro udržitelný rozvoj, která vyžaduje zkvalitnění environmentální výchovy ve školách a školských zařízeních. I když je jako průřezové téma zařazena do Rámcových vzdělávacích programů, její praktické zařazení do výuky bývá mnohdy komplikované a často opomíjené. Tomuto tématu se věnuje například Státní program environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty a environmentálního poradenství na léta 2016–2025, který, spolu s Akčním plánem k tomuto programu, je klíčovou strategií pro oblast Environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty.

Vhodným způsobem zapracování environmentální výchovy do výuky je využití hudby. Pedagogové v oblasti životního prostředí mají za úkol nejen předávat informace o stavu životního prostředí, ale také pomáhat studentům nacházet vlastní hodnotový systém, motivaci a schopnosti k používání svých znalostí a schopností v souladu s těmito hodnotami. Hudba se může stát prostředkem v utváření ekologického povědomí studentů, formování estetického vkusu, vztahu ke společnosti i přírodě.

Praktická část je věnována zhodnocení dotazníkového šetření k využití hudby v environmentální výchově na středních školách. Na základě vyhodnocení dotazníku dochází k porovnání s teoretickou částí a zapracování doporučení pro využití těchto motivů ve výuce. Zhodnocen je také program Pospolu u stolu, který se zaměřuje na edukační materiály pro žáky a obsahuje CD s environmentálně laděnými písněmi.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

1 Cíl a metodika

Cílem práce bylo zjistit povědomí učitelů středních odborných škol o možnostech využití hudby jako prostředku ve výuce a navrhnout možnosti začlenění hudby do environmentálně orientovaných předmětů.

Teoretická část byla zaměřená na základní terminologii, cíle a principy environmentální výchovy. Na základě odborné literatury byly definovány základní pojmy v oblasti environmentální výchovy a využití hudby ve výuce, byla definována problematika a současné prostředky environmentálního vzdělávání a průřezového tématu Člověk a životní prostředí na středních odborných školách.

Praktická část vycházela z cílů práce, literární rešerše a vyhodnocení dotazníkového šetření. Využití hudby v environmentální výchově bylo zjišťováno u konkrétních respondentů z řad vyučujících na základě dotazníkového šetření. Dotazníkové šetření proběhlo on-line v letech 2014-2015 mezi celkem 156 respondenty z řad vyučujících a budoucích vyučujících odborných předmětů a praktického vyučování. V dotazníkovém šetření byla položena otevřená otázka na téma „Environmentální (ekologická) výchova/ příroda/ prostředí v literatuře – umění (hudba, film, výtvarné, architektura, ...)“, s konkrétnější podotázkou „Zamyslete se nad tím, kde jste se s EV setkali ve výše zmíněných oblastech. Př. Hudba – př. Čtvero ročních období (A. Vivaldi), Vltava (B. Smetana) apod.“, k této otázce se vyjádřilo celkem 34,6 % respondentů. V rámci přímého dotazování bylo provedeno zhodnocení využití edukačního programu Pospolu u stolu. Edukační program byl zaslán na 1 000 základních škol s 1. stupněm, z odpovědí přímého dotazování vyplynulo, že 89 % škol jeho obsah využívá.

Byl vytvořen návrh začlenění hudební tvorby do výuky environmentálně zaměřených předmětů a bylo zhodnoceno využití i konkrétního materiálu (Pospolu u stolu) ve výuce.

2 Základní pojmy

Termín ekologie zavedl německý zoolog E. Haeckel a definoval ho jako vědní obor, který se zabývá vztahy mezi jednotlivými organismy a jejich prostředím a mezi organismy navzájem. Někdy je ekologie také označována jako věda o souvislostech v přírodě. Úkolem ekologie je sledovat vlivy lidské činnosti, jež se promítají do života rostlin a živočichů a hledat metody a opatření k nápravě a obnovení přirozené rovnováhy (Horká, 1996, s. 8). Z nejšířšího hlediska ekologie člověka (antropoekologie) zkoumá všechny vztahy mezi lidmi a jejich prostředím a výměnou energie s jinými organismy, celým lidským druhem a jeho mimořádně komplikovaným a komplexním vztahem k ostatním součástem světa. Nejvhodnějším přístupem je široké biologické pojetí, které současně zohledňuje i vývoj lidské kultury a společnosti chápané jako odpověď na podmínky prostředí (Ziegler, Lišková, 2002, s. 12).

Environmentální výchova zahrnuje i vzdělávání v naukách o životním prostředí a přírodních zdrojích z hlediska lidské společnosti, civilizačního vývoje a kultury (Horká, 1996, s. 9),

Environmentální výchova usiluje o formování znalostí, postojů a kompetencí k jednání, což z ní činí předmět klíčový, ale i obtížně uchopitelný. V současném pojetí platí, že environmentální výchova je výchova o životním prostředí (zahrnující zejména faktografickou a empirickou dimenzi), v životním prostředí (vedoucí k uvědomění si estetické hodnoty přírody) a pro (ochranu) životní(ho) prostředí (zahrnující etickou dimenzi a výchovu k environmentálně ohleduplnému jednání). Terminologii poněkud komplikuje posun označení environmentální výchovy z dřívější ekologické výchovy, přičemž řada autorů je používá synonymně, ale někteří považují ekologickou výchovu za nadřazený pojem a ekologickou výchovu jako jeden ze směrů (Činčera, 2007, s. 13-16). Ekologická výchova směřuje k ekologické kultuře osobnosti jako určitému souhrnu poznatků, přesvědčení a hodnot, osvojení ekologické kultury znamená poznávat obecné zákonitosti vývoje přírody a společnosti, chápat jejich vzájemnou souvislost a uvědomit si hodnotu přírody (Horká, 1996, s. 9). V tomto textu, stejně jako v Metodickém pokynu k zajištění environmentálního vzdělávání, výchovy a

osvěty (EVVO) (2008), nebude mezi označením environmentální či ekologická výchova rozdíl, pokud nebude výslovně uvedeno jinak.

3 Cíle a obsah environmentální výchovy

Cíle environmentální výchovy byly formulovány v Tbiliské deklaraci, jsou to:

- Podporovat podvědomí a zájem o hospodářské, sociální, politické a ekologické vzájemné závislosti v městských a venkovských oblastech;
- poskytnout každému člověku příležitost k získání znalostí, hodnot, postojů, závazků a dovedností potřebných k ochraně a zlepšení životního prostředí;
- vytvořit nové vzorce chování jednotlivců, skupin a společnosti jako celku vstřícné vůči životnímu prostředí (Tbilisi Declaration, 1977).

Máchal definuje v Průvodci praktickou ekologickou výchovou (2000, s. 14, 15, 18) cíl jako člověka nejen ekologicky gramotného, ale i aktivně projevujícího a obhajujícího své občanské postoje ve prospěch přírody a přirozenějších způsobů lidského pobývání na Zemi, člověka s přirozeným smyslem pro jednání v souladu s ekologickou etikou. Uvádí také, že smyslem ekologické výchovy je usilovat o zřetelný posun sociálních norem ve prospěch udržitelnějších způsobů života. Za důležitý prvek utváření ekologické gramotnosti považuje formování „ekologického svědomí“, které člověku brání neuváženě škodit životnímu prostředí a vybízí k aktivnímu vystupování ve prospěch přírody.

Horká (1996, s. 9-11) považuje za stěžejní vystižení a pochopení vztahů a souvislostí mezi složkami životního prostředí, zejména o komplexní vyjádření vzájemné podmíněnosti živé a neživé přírody. Ekologická výchova dle ní směřuje k ekologické kultuře osobnosti jako určitému souhrnu poznatků, přesvědčení a hodnot, umožňujících se člověku chovat se a jednat v souladu s požadavky šetrného vztahu k přírodě. Má složku poznávací (souhrn poznatků a informací důležité k uvědomění si složitosti a propojenosti vztahů mezi lidskou činností a procesy v biosféře), postojovou (emocionální vztah k životnímu prostředí) a činnostní (odpovědné a šetrné jednání nezatežující životní prostředí). S tímto rozdělením také pracuje při vytváření obsahu ekologické výchovy. V rovině teoreticko-poznávací se jedná o zprostředkování základních fakt a zákonitostí, týkajících se zejména vztahu člověka, přírody a kultury. Jde o poznávání ekologických souvislostí a zákonitostí v přírodě, o pochopení kauzality jevů. Výsledkem je jistá úroveň ekologické gramotnosti, což se stává

předpokladem pro rozvoj ekologického myšlení. Máchal (2000, s. 19) ekologické myšlení definuje jako schopnost cítit přírodní zákonitosti, předvídat a domýšlet důsledky všech zásahů a vlivů člověka na přírodu.

V rovině postojové převažuje výchova k hodnotám, utváření základního kulturního vztahu ke všem složkám životního prostředí. Měl by se vytvořit takový systém autoregulace, aby jedinec chtěl a jednal v duchu ekologických zákonitostí. V utváření hodnot se promítá i emocionální vztah a etické a estetické hodnocení skutečnosti, nelze opomíjet oblast vnímání, prožívání a hodnocení krásy přírody, lidských výtvorů, tvořivosti a utváření emocionálního vztahu člověka k přírodě a životnímu prostředí, včetně kultury mezilidských vztahů.

V oblasti činnosti jde o rozvíjení hospodárných dovedností, návyků a zvyků, jež se uplatňují v šetrném životním stylu jedince. Ekologické aspekty v činnostech by se měly projevat ukázněností ve vztahu k prostředí, respektováním nástrojů péče o životní prostředí. Orientace na činnost se zaměřují hlavně na senzomotorickou stránku předmětu a obsahu učení (např. péče o zeleň, zvířata, třídění odpadu pro recyklaci). Cílem je získání zkušeností s prostředím a vytváření prostoru pro jednání, proces je „uzavřen“ pokud jedince dokáže samostatně a vědomě uskutečnit činnost na základě niterné potřeby, tedy zvnitřnělá potřeba respektování norem, hodnotových představ a orientací. Otázka správnosti jednání pak souvisí s reflexí etických otázek (Horká, 1996, s. 15-18).

4 Vývoj environmentální výchovy

Vzniku ekologické výchovy předcházela nejprve vznik ekologie jako vědy a paralelně vznik ochrany přírody, následně vznik ekologického hnutí. Během 19. století a první poloviny 20. století se zdroje zpočátku formovaly poměrně nezávisle na sobě v různých oblastech životního stylu – jednak jako výsledek vědeckého zkoumání, jako reflexe změny životního způsobu a jako reakce na ohrožení lidského zdraví stavem prostředí. V té době vzniká ekologie jako věda, vznikají soukromé a občanské iniciativy na ochranu přírody, na něž navazují i státem organizované ochrany přírody (např. národní parky v USA). Také jsou patrné první náznaky cíleného zařazení tématu do výuky na školách. (Ziegler, Lišková, 2002, s. 138-139) I když byly uzavírány první mezinárodní smlouvy o některých komponentech životního prostředí, jejich cílem byla jen regulace využívání těchto složek a prosazování ekonomických zájmů. Za předchůdce dnešních mnohostranných environmentálních smluv může být pokládána Londýnská úmluva o ochraně fauny a flóry v jejich přirozeném stavu z roku 1933. Systematická ochrana životního prostředí se dostala do popředí zájmu teprve počátkem šedesátých let 20. století jako nový fenomén, představující hlavní výzvu pro moderní společnost a pro její přežití (Mezřický, 2005, s. 157-158).

Od poloviny 20. století ekologické krize a katastrofy nabývají nadregionální význam a globální charakter a zvětšuje se jejich dopad (Ziegler, Lišková, 2002, s. 139). Základní změnu v dosavadním vývoji představovalo rozpoznání významu znečištění životního prostředí a ohrožení přírodních zdrojů počátkem sedmdesátých let, kdy mezinárodní organizace uznaly, že je v konfrontaci s novým problémem nezbytné začít jednat. Nový vývoj a události sedmdesátých let minulého století (např. porušení ozonové vrstvy) prokázaly, že problémy životního prostředí mají systémový charakter a že vypořádání se s nimi vyžaduje dlouhodobé strategie. S postupem dalších let si mezinárodní společenství s novou intenzitou uvědomovalo spojitost mezi svým dalším rozvojem a zachováním (resp. zlepšením) stavu životního prostředí a ekosystémů (Mezřický, 2005, s. 158-160). V druhé polovině 20. století lze zaznamenat trendy ovlivňující ekologickou výchovu jako pedagogického oboru. Vznikají občanské organizace, hnutí a „zelené politické strany“, vzniká vládních politik a mezinárodní spolupráce v ochraně životního prostředí a udržitelného rozvoje, zrod

environmentalistiky – nauky o životním prostředí (Ziegler, Lišková, 2002, s. 140). V šedesátých letech se běžně začíná používat pojem výchova k ochraně přírody, k prvním propagátorům patří časopis ABC, který zapojil děti do ochranné činnosti formou Hlídek na ochranu přírody (HOP) (Máchal, 2000, s. 3).

Ekologická výchova jako jasněji vymezená oblast výchovy a vzdělávání se formuje od 60. let 20. století. Lze ji charakterizovat třemi vývojovými fázemi:

- 60. léta – výchova k ochraně přírody, první impulsy přichází spíše z mimoškolní oblasti;
- 70. a 80. léta – výchova k ochraně/péči o životní prostředí, její základní rysy jsou vymezeny Bělehradskou chartou (1975) a závěry Tbiliské konference (1977), dochází k oficiálnímu začlenění do školní výuky;
- 90. léta – pronikání konceptu „udržitelného rozvoje/udržitelného způsobu života“, období charakteristické rozvojem středisek ekologické výchovy a řady specializovaných zařízení a iniciativ pro ekologickou výchovu (Ziegler, Lišková, 2002, s. 140-141). V polovině devadesátých let se prakticky na všech vysokých školách v ČR postupně prosadilo vzdělávání pro životní prostředí, obvykle nazývané vzděláním ekologickým, nebo přesněji environmentálním (Moldan, 2001, s. 70).

Současné definice environmentální výchovy v České republice vycházejí z Tbiliské konference a hlásí se k širšímu chápání environmentální výchovy, MŠMT v metodickém pokynu přepisuje cíle z Tbilisi (předávání soustavy znalostí a dovedností, rozvinutí schopností uvažovat v souvislostech, podněcovat aktivitu a tvořivost ve vztahu k životnímu prostředí), v dalších dvou bodech je zmíněno ovlivňování postojů (vztahu k přírodě, environmentální odpovědnosti, ohleduplnosti a spolupráce v mezilidských vztazích, utváření hierarchie životních hodnot a životního stylu ve smyslu potřeb udržitelného rozvoje) (Činčera, 2007, s. 14).

Je zajímavé si uvědomit, že jen během posledních padesáti let došlo ke třem zásadním posunům tzv. nosných environmentálních paradigmat: od ochrany přírody (konec padesátých a šedesátá léta), přes ochranu krajiny a péči o životní prostředí (sedmdesátá a osmdesátá léta) až po současné usilování o udržitelný rozvoj (Máchal, 2000, s. 6).

Vzrůstající potřeba ekologické výchovy se odráží v jejím legislativním zajištění, zejména v Evropě a severní Americe. V evropských zemích lze zaznamenat některé společné trendy, například že environmentální výchova je závažně zařazovaným průřezovým tématem, je zakotvena v legislativě, je podporována, iniciována a šířena sítěmi specializovaných zařízení pro školní i mimoškolní ekologickou výchovu, jsou vytvářeny národní strategie a národní programy ekologické výchovy, jsou ustanovovány národní či státní koordinační orgány (Ziegler, Lišková, 2002, s. 142-143).

V Metodickém pokynu MŠMT k zajištění environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty (EVVO) (2008, s. 2-3) se přesouvá důraz na pochopení a osvojení procesů, na rozvíjení klíčových kompetencí – v oblasti kompetencí k řešení problémů, komunikativní, sociální a personální, v oblasti pracovní kompetence, v rámci odborných kompetencí, v oblasti kompetence občanské.

5 Rámcový vzdělávací program a EVVO jako průřezové téma

5.1 Charakteristika rámcových vzdělávacích programů

Na základě Národního programu vzdělávání v České republice (tzv. Bílá kniha) a zákon č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), je zaváděn nový systém vzdělávacích programů. Kurikulární dokumenty na úrovni státu jsou v podobě Národního programu vzdělávání a rámcových vzdělávacích programů (RVP) a na úrovni školní v podobě školních vzdělávacích programů (ŠVP). Rámcový vzdělávací program pro obor vzdělání Zemědělec – farmář (2007, s. 2) konkrétně uvádí k RVP tuto definici:

„RVP pro střední odborné vzdělávání jsou:

- *státem vydané pedagogické (kurikulární) dokumenty, které vymezují závazné požadavky na vzdělávání v jednotlivých stupních a oborech vzdělání, tzn. zejména výsledky vzdělávání, kterých má žák v závěru studia dosáhnout, obsah vzdělávání, základní podmínky realizace vzdělávání a pravidla pro tvorbu školních vzdělávacích programů;*
- *závazným dokumentem pro všechny školy poskytující střední odborné vzdělávání, které jsou povinny jej respektovat a rozpracovat do svých školních vzdělávacích programů;*
- *veřejně přístupným dokumentem pro pedagogickou i nepedagogickou veřejnost;*
- *otevřeným dokumentem, který bude po určitém období platnosti nebo podle potřeby inovován.“*

Šimoník (2003, s. 17) popisuje Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání jako *„konkrétní základ pro pedagogickou činnost školy, neboť formuluje cíle vzdělávání, k jejichž naplnění pedagogická činnost směřuje, vymezuje závazný vzdělávací obsah a charakterizuje přístupy k tvorbě učebního plánu a školního vzdělávacího programu. Vymezuje požadavky na žáka a klíčové kompetence, které jsou základem pro stanovení evaluačních kritérií a nástrojů. Stanovuje, čemu se žáci učí a jaké jsou očekávané vzdělávací výsledky, jichž mají dosáhnout na konci základního vzdělávání.“*

5.2 EVVO jako průřezové téma

V RVP pro obor Zemědělec – farmář nalezneme několik průřezových témat:

- Občan v demokratické společnosti
- Člověk a životní prostředí
- Člověk a svět práce
- Informační a komunikační technologie.

Průřezové téma Člověk a životní prostředí se podílí na zvyšování gramotnosti pro udržitelnost rozvoje a přispívá k realizaci jednoho ze základních směrů rozvoje lidských zdrojů. Poskytuje žákům znalosti a dovednosti potřebné pro pochopení principu udržitelnosti, v souvislosti s odborným vzděláváním poukazuje na vlivy pracovních činností na prostředí a zdraví a využití moderních technologií v zájmu udržitelnosti rozvoje. (RVP, 2007, s. 5, 50) Níže jsou uvedeny doslovné definice z RVP Zemědělec – farmář.

„Hlavním cílem průřezového tématu Člověk a životní prostředí je vést žáky k tomu aby:

- *pochopili souvislosti mezi různými jevy v prostředí a lidskými aktivitami, mezi lokálními, regionálními a globálními environmentálními problémy;*
- *cháпали postavení člověka v přírodě a vlivy prostředí na jeho zdraví a život;*
- *porozuměli souvislostem mezi environmentálními, ekonomickými a sociálními aspekty ve vztahu k udržitelnému rozvoji;*
- *respektovali principy udržitelného rozvoje;*
- *získali přehled o způsobech ochrany přírody, o používání technologických, ekonomických a právních nástrojů pro zajištění udržitelného rozvoje;*
- *samostatně a aktivně poznávali okolní prostředí, získávali informace v přímých kontaktech s prostředím a z různých informačních zdrojů;*
- *pochopili vlastní odpovědnost za své jednání a snažili se aktivně podílet na řešení environmentálních problémů;*
- *osvojili si základní principy šetrného a odpovědného přístupu k životnímu prostředí v osobním a profesním jednání;*
- *dokázali esteticky a citově vnímat své okolí a přírodní prostředí;*

- *osvojili si zásady zdravého životního stylu a vědomí odpovědnosti za své zdraví.*

Přínos průřezového tématu je ve třech rovinách:

- *informativní, směřující k získání potřebných znalostí a dovedností, jejich chápání a hodnocení;*
- *formativní, zaměřené zejména na vytváření hodnot a postojů ve vztahu k životnímu prostředí (etických, citových, estetických apod.);*
- *sociálně-komunikativní, zaměřené na rozvoj dovedností vyjadřovat a zdůvodňovat své názory, zprostředkovávat informace, obhajovat řešení problematiky životního prostředí a působit pozitivním směrem na jednání a postoje druhých lidí.*

Obsah tématu a jeho realizace

Průřezové téma je začleněno v rámcovém vzdělávacím programu do cílů vzdělávání a výsledků vzdělávání v různých souvislostech. Získané vědomosti a dovednosti se v průřezovém tématu propojují a doplňují tak, aby vznikl ucelený obraz ukazující složitost souvislostí v přírodě, ve společnosti, mezi přírodou a člověkem a jeho životním prostředím.

Ve složce všeobecného vzdělávání je průřezové téma začleněno především do přírodovědného vzdělávání v tématech ekologie a člověk a životní prostředí, dále je začleněno v společenskovědním vzdělávání, estetickém vzdělávání a vzdělávání pro zdraví.

V odborné složce je průřezové téma diferencovaně začleněno do obsahových okruhů podle charakteru oborů vzdělání. Zaměřuje se zejména na materiálové a energetické zdroje, na kvalitu pracovního prostředí, vlivy pracovních činností na prostředí a na zdraví, na technické a technologické procesy a řídicí činnosti.

Obsah průřezového tématu Člověk a životní prostředí zahrnuje témata:

- *biosféra v ekosystémovém pojetí (znalosti o abiotických a biotických podmínkách života, o ekologické přizpůsobivosti, o vzájemných vztazích*

organismů a prostředí, o struktuře a funkci ekosystémů, o významu biodiverzity a ochrany přírody a krajiny);

- *současné globální, regionální a lokální problémy rozvoje a vztahy člověka k prostředí (klimatické změny, ohrožování ovzduší, vody, půdy, ekosystémů i biosféry z různých hledisek rozvoje lidské populace, vliv prostředí na lidské zdraví);*
- *možnosti a způsoby řešení environmentálních problémů a udržitelnosti rozvoje v daném oboru vzdělání a v občanském životě (např. nástroje právní, ekonomické, informační, technické, technologické, organizační, prevence negativních jevů, principy udržitelnosti rozvoje).*

Průřezové téma je vhodné realizovat ve školním vzdělávacím programu kombinací tří základních způsobů:

- *komplexně – v samostatném ekologickém vyučovacím předmětu (modulu) nebo v uceleném bloku ekologického učiva zahrnutého do některého vhodného předmětu (modulu), který umožňuje integraci a doplnění poznatků o ekologii a životním prostředí, komplexní pohled na udržitelnost rozvoje v občanském životě a v daném oboru vzdělání a uvědomění si vlastní odpovědnosti za kvalitu životního prostředí;*
- *rozptýleně (difúzně) – v logických souvislostech v jednotlivých vyučovacích předmětech (modulech) všeobecně vzdělávací i odborné složky vzdělávání, v praktickém vyučování;*
- *nadpředmětově – v žákovských projektech.*

Průřezové téma lze realizovat různými metodami a formami v rámci teoretického a praktického vyučování a mimoškolními aktivitami. V praktickém vyučování je vhodné vést žáky ke správnému nakládání s odpady, využívat úsporné spotřebiče a postupy, dodržovat požadavky na bezpečnost a hygienu práce. Problémově zadávané otázky, úkoly nebo situace mají žákům umožnit nejen pochopení a procvičování probíraného učiva, ale i uplatnění jejich dalších znalostí z různých oblastí vzdělávání i z mimoškolního prostředí. Vzdělávací a výchovný význam mají žákovské projekty s environmentální problematikou propojenou s odborným učivem a s odbornou praxí.

Při realizaci environmentálního vzdělávání a výchovy doporučujeme spolupracovat se středisky a centry ekologické výchovy a s dalšími ekologickými institucemi a pracovišti.“ (RVP, 2007, s. 51-53).

Kulich za optimální systém ekologické výchovy ve škole považuje ten, který obsahuje 3 části:

- začlenění do jednotlivých předmětů a činností;
- integrující celky učiva – možné formy:
  - samostatný předmět;
  - týdenní terénní kurzy;
  - vyčlenění dostatečného prostoru v integrujícím předmětu;
- „ekologizace“ prostředí, provozu i celkové atmosféry školy – „udržitelná škola“. Pro komplexní přístup je zapotřebí, aby na škole fungoval garant či koordinátor ekologické výchovy (Ziegler, Lišková, 2002, s. 147-148).

Činčera a kol. (2016, s. 136) uvádí, že úspěšná realizace environmentální výchovy vyžaduje vytvoření podpůrného prostředí, které zahrnuje několik faktorů. Mezi jeden z faktorů patří osoba, která se bude tématu věnovat, nejčastěji tzv. koordinátor environmentální výchovy. Koordinátor potřebuje vzdělání v oboru, v optimálním případě absolvuje 250 hodin dlouhé specializační studium pro školní koordinátory environmentální výchovy. Na práci koordinátora navazuje zapojení dalších učitelů a zaměstnanců školy. Některé z bariér environmentální výchovy jsou subjektivně vnímanou realitou a liší se podle kontextu dané školy a konkrétního pedagoga.

Činčera a kol. (2016, s. 158-161) se věnují realizaci environmentální výchově na školách. V praxi je realizace zpravidla formována protichůdnými faktory, jako například doporučení ze strany vysokých škol, vzdělavatelů, či České školní inspekce, na druhé straně významně působící teorie samotných učitelů, ty se pak mohou dostávat do vzájemného střetu. Ve většině českých škol převládá spíše mix přístupů a škol, které zastávají specifickou politiku jednoho pólu je málo. Některé školy spojují s environmentální výchovou i pobyt v přírodě. Žáci chodí do přírody proto, aby se ji naučili mít rádi (senzitivita) a pochopili ekologické zákonitosti. Blízkost mezi outdoorovou a environmentální výchovou jsou často diskutovaným tématem, obě disciplíny jsou chápány jako blízké, ale oddělené. Na tomto základu se dá orientačně

definovat pět základních skupin škol, odpovídající různému způsobu uchopení environmentální výuky.

- **Typ 1: Nevyhranění.** Školy, které dělají „ode všeho trochu“, v žádné oblasti EVVO nevynikají a, není pro ně prioritou, pouze jedním z témat. Představují typický obraz české školy.
- **Typ 2: Nezainteresovaní.** Nezabývají se příliš environmentální výchovou, ani outdoorovou výchovou. Důvody primárně nesouvisí s vnějšími faktory, ale s orientací školy a hodnotami. V této skupině je největší počet škol, ve kterých žáci nemohou o přestávkách chodit ven a nejnižší počet koordinátorů environmentální výuky.
- **Typ 3. Outdooroví.** Školy podporují pobyt žáku ve venkovním prostředí, usilují o jeho rozmanitost, ale nezabývá se příliš jinými tématy environmentální výuky. Primární důraz klade na osobnostní a sociální rozvoj žáků prostřednictvím kontaktu s přírodou.
- **Typ 4. Environmentální.** Školy mají zájem o environmentální výchovu, ale příliš nerozvíjejí environmentální senzitivitu žáků.
- **Typ 5. Environmentální-outdooroví.** Školy, které rozvíjejí všechny cílové oblasti environmentální výchovy, včetně senzitivity. V této skupině škol je nejvíce koordinátorů environmentální výchovy.

Oproti zahraničním školám se přístup českých škol k environmentální výchově definován vztahem škol k přírodě a vnímání jejího významu pro dosažení cílů školního kurikula.

Hlavní zjištění, která Činčera a kol. (2016, s. 162-164) učinili během svého výzkumu, patří do oblasti senzitivity, ekologických zákonitostí, environmentálních problémů a konfliktů, akčních kompetencí či podpory.

Ze zjištění vyplývá, že úsilí školy v rozvíjení žáků k přírodě souvisí jen okrajově s velikostí obce či počtem žáků ve škole. Hlavní roli hrají konkrétní výchovně vzdělávací strategie manifestované v dílčích rozhodnutích, jako třeba o možnostech žáků chodit o přestávkách ven, o míře participace žáků na péči o školní pozemky či o využívání venkovního prostoru pro výuku.

Na většině škol je výuka ekologických zákonitostí dobře obsahově pokryta. Školy, které disponují přírodní učebnou či zahradou a školy, ve kterých mohou žáci dle libosti chodit o přestávkách ven, se více věnují výuce ekologických zákonitostí, rovněž se ve větší míře věnují rozvoji badatelských dovedností.

Většina škol používá především úsporné spotřebiče a je dobře vybavena kontejnery na tříděný odpad. Základní školy se soustředí především na rozvíjení jednoduchých kompetencí z oblasti šetření zdrojů, chování v přírodě, poměrně málo škol rozvíjí kompetence žáků v oblasti právního a politického environmentálně odpovědného chování. Většina škol zařazuje do výuky regionální tematiku. Školy, které mají koordinátora environmentální výchovy, se více věnují výuce ekologických zákonitostí, posilování vztahu k místu a porozumění environmentálním problémům. Na většině škol má EVVO podporu vedení a je chápána jako jedna z priorit školy. S mírou aktivity školy nejvíce souvisí podpora vedení, výzkumy environmentální gramotnosti a zapojení rodičů. Školy nejčastěji spolupracují se středisky ekologické výchovy, muzei, galeriemi, lesnickými firmami a zoologickými zahradami.

5.3 Státní program environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty a environmentálního poradenství na léta 2016–2025

Státní program environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty a environmentálního poradenství (EP) na léta 2016–2025 je klíčovou strategií pro oblast EVVO a EP, která strukturovaně definuje vizi, cíle a opatření, do nichž se vedle orgánů státní správy zapojují kraje, obce a města, školy, včetně škol vysokých, specializovaná zařízení pro EVVO a EP jako jsou střediska ekologické výchovy a environmentální poradny, další subjekty zřizované veřejnou správou i soukromé a jiné. Je metodickou podporou pro zpracování koncepcí EVVO krajů, měst i podporou pro vyhodnocování dopadů všech forem EVVO. Cílem EVVO a EP je rozvoj kompetencí potřebných pro environmentálně odpovědné jednání, které je chápáno jako odpovědné osobní, občanské a profesní jednání, týkající se zacházení s přírodou a přírodními zdroji, spotřebitelské chování a aktivní ovlivňování okolí.

EVVO pak rozvíjí kompetence pro environmentálně odpovědné jednání v následujících oblastech:

- **vztah k přírodě** – schopnost přímého kontaktu s přírodním prostředím, citlivost k přírodě, reflexe různých pohledů na přírodu;
- **vztah k místu** - znalost místní krajiny, vědomí sounáležitosti s místem a regionem a pocit zodpovědnosti za něj;
- **ekologické děje a zákonitosti** – zájem o pochopení ekologických dějů, schopnosti a dovednosti pro zkoumání přírody, porozumění významu základních ekologických dějů a zákonitostí pro člověka;
- **environmentální problémy a konflikty** – schopnost analýzy environmentálních problémů a konfliktů, schopnost formulovat vlastní názor, schopnost spolupráce při řešení environmentálních problémů;
- **připravenost jednat ve prospěch životního prostředí** – znalosti a dovednosti potřebné pro šetrné zacházení s přírodou a přírodními zdroji, přesvědčení o vlastním vlivu na předcházení a řešení problémů životního prostředí.

Finanční zabezpečení plnění Státního programu EVVO a EP je zajištěno prostřednictvím státního rozpočtu, výzev z národních zdrojů (zejména Státního fondu Životní prostředí), z fondů Evropské unie a jiných disponibilních rozpočtů.

Státní program EVVO a EP je uspořádán do 5 strategických oblastí, z nichž 4 se zaměřují na klíčové parametry systému a pátá na vlastní obsah EVVO a EP, jsou v nich formulovány cíle a opatření k dosažení vize.

5.3.1 Strategická oblast 1: Udržitelnost systému a prostředí pro EVVO a EP

Environmentální výchova má pevné zázemí a zakotvení v klíčových institucích veřejného a neziskového sektoru zodpovědných za EVVO, zejména ve veřejné správě. Zázemí je nyní třeba udržovat, doplňovat a současně je nutné investovat do lidí, kteří jsou nositeli obsahu EVVO. V rámci plnění této strategické oblasti je doporučeno školám ustanovit koordinátora environmentální výchovy, zajistit jejich vzdělávání a odměňování. EVVO je zakotvena v zákonech, navazujících právních předpisech a programových a vzdělávacích dokumentech veřejné správy. Školy by také měly zpracovat dlouhodobé plány EVVO a na ně navazující roční plány EVVO. Prostorové

a materiální zázemí je systematicky udržováno, je podporován rozvoj dlouhodobých, stabilních programů EVVO, u nichž je prokázána kvalita. Realizátoři EVVO by měli využívat vícezdrojové financování EVVO a EP.

5.3.2 Strategická oblast 2: Kvalita, diverzita a inovace v EVVO a EP

Hlavním cílem strategické oblasti je udržovat a zvyšovat kvalitu jednotlivých programů i EVVO a EP jako celku a zároveň zachovat prostor pro diverzitu, originální přístupy a inovace. Kvalitu a diverzitu EVVO a EP je zapotřebí opřít o výzkum, dostupnost informací, vzdělávání poskytovatelů, evaluace, inovace a o komplexní přístup. Neustále probíhá a rozvíjí se odborná diskuze, včetně mezinárodní spolupráce, a probíhají projekty výzkumu, vývoje a inovací zaměřené na zkvalitňování metod EVVO. Výzkum v oboru a jeho akademické zázemí jsou stále slabé a je třeba posílit základnu odborníků specializovaných na obsah i pedagogický a didaktický rozměr EVVO a EP. Pracovníci v EVVO znají a využívají dostupné aktuální zdroje dat o životním prostředí a environmentálních problémech. Je vhodné propojovat informační zdroje.

5.3.3 Strategická oblast 3: Spolupráce, síťování, propojování v EVVO a EP

Cílovým stavem pro tuto oblast je stav, kdy EVVO a EP není uzavřená sama do sebe, ale propojená se vzdělávacím systémem, který obohacuje o nové přístupy a pohledy, na všech jeho stupních. Aby měla vliv na rozhodování o vzdělávacích strategiích a politice, je oblast EVVO a EP otevřená pro participaci na všech úrovních. Principy otevřenosti a rovnosti jsou v environmentální oblasti prosazovány tradičně, EVVO a EP jsou v podstatě mnohooborové. Dosud se soustředí síťování především na střediska ekologické výchovy a poradny, naopak ve veřejné správě zůstávají aktivity EVVO silně odděleny hranicemi resortů. V rámci veřejné správy je systém strategického řízení EVVO zastřešován Ministerstvem životního prostředí, veřejná správa je při plánování, uskutečňování a monitorování EVVO a EP otevřená připomínkám a sama proaktivně usiluje o cílené zapojení významných podílníků EVVO a EP. Systém EVVO a EP cíleně vytváří příležitosti pro setkávání a dialog různých proudů a aktérů EVVO a EP. Různými formami a na různých úrovních umožňuje trvalou mezisektorovou, meziresortní, mezioborovou diskusi a spolupráci v EVVO a EP.

5.3.4 Strategická oblast 4: Posilování postavení a porozumění EVVO a EP – propagace, PR, popularizace

Hlavním cílem strategické oblasti je zvyšovat porozumění významu EVVO a EP pro ochranu životního prostředí České republiky, udržitelný rozvoj společnosti a vzdělávání dětí i dospělých. Je třeba popularizovat výsledky výzkumů, představovat příklady dobré praxe a ukazovat široké veřejnosti benefity kvalitní realizace EVVO. Pro komunikaci ve veřejné správě i vůči veřejnosti je využívána kvalitní argumentační základna složená z dat výzkumů, výsledků evaluací a příkladů dobré praxe. Smysl a cíle EVVO mají být veřejnosti prezentovány přesvědčivou, srozumitelnou, atraktivní a efektivní formou.

5.3.5 Strategická oblast 5: Vzdělávací cíle a relevantní témata EVVO a EP

Vzdělávací cíle EVVO jsou zavedena do formálního i neformálního vzdělávání, hlavním cílem oblasti je zajistit, aby ve vzdělávání byly systémově pokryty všechny vzdělávací cíle EVVO. V současné době je výuka v terénu a v kontaktu s přírodou podporována jako nezbytný způsob vzdělávání ve všech školách i dalších vzdělávacích zařízeních. Je nutné vytvořit organizační podmínky pro to, aby učitelé mohli bezpečně realizovat vzdělávání s přírodou s celými třídami. Je nutné podporovat různé formy neformálního a celoživotního vzdělávání od předškoláků, po seniory. Je třeba podporovat propojování EVVO a EP s koncepty zaměřenými na vzdělávání v kontaktu s přírodou, vzdělávání o jednotlivých složkách a prvcích přírodního prostředí, na zprostředkování přírodních hodnot daného území a motivaci k jejich přímému poznávání. Ve školách je nutné využívat všech příležitostí pro výuku dětí v kontaktu s přírodou, rozvíjet blokovou výuku tak, aby žáci mohli číst výuky absolvovat ve venkovním prostředí. Podstatné pro EVVO je vytvářet partnerské sítě organizací na místní i regionální úrovni napříč sektory, které se podílejí na nejrůznějších podobách formálního i neformálního vzdělávání. Spotřebitelé by díky propojení EVVO a EP s environmentálně šetrnou praxí měli být připraveni využívat environmentálně šetrných materiálů, technologií a služeb. V rámci státní správy by mělo být environmentální hledisko zohledňováno i v rámci veřejných zakázek. Zvláštní pozornost je třeba věnovat programům zaměřeným na dopady změny klimatu v ČR, jako jsou změny v ekosystémech, např. změny bilance vody v krajině.

5.3.6 Akční plán na léta 2019-2021 ke Státnímu programu environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty a environmentálního poradenství na léta 2016-2025

Akční plán stanovuje aktivity, které mají zejména MŽP a MŠMT realizovat v letech 2019-2021 na podporu rozvoje systému EVVO a environmentálního poradenství v ČR. Akční plán udává povinnost aktualizovat a rozšířit kvalifikace v oblasti EVVO a EP v Národní soustavě kvalifikací, kde je třeba ustavit kvalifikaci „Environmentální poradce“, dokončit aktualizaci kvalifikace „Průvodce přírodou“ a případně aktualizovat kvalifikace „Pracovník environmentální výchovy“ a sjednocení požadavků kvalifikací „Specialista v oblasti environmentální výchovy“ v Národní soustavě kvalifikací a ve „Standardu pro výkon specializovaných činností – školní koordinátor EVVO“ v systému dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků. Akční plán uvádí, že je třeba zajistit personální kapacitu pro koordinaci EVVO na MŠMT a v jeho ostatních přímo podřízených organizacích.

V akčním plánu je také ustavování a podpora koordinátorů EVVO na školách, tato část je v gesci MŠMT. Je nutné aktualizovat metodický pokyn MŠMT k EVVO na školách a provést revizi základní terminologie používán v dané oblasti v oblasti MŠMT. Je nutné posílit roli a postavení koordinátora EVVO v rámci novely Zákona o pedagogických pracovnících a navazujících dokumentů. Je třeba dokončit revizi a modernizaci Standardu studia k výkonu specializované činnosti v oblasti environmentální výchovy - koordinátor EVVO. Nový Standard musí reflektovat aktuální trendy ve vzdělávání, bude zpracován z pohledu jednotlivých kompetencí absolventa daného studia a bude nastaven modulárně s přehledem znalostí a dovedností. Je třeba EVVO zařadit do Kvalifikačního studia pro ředitele škol a školských zařízení v rámci jeho revize a informovat každoročně ředitele škol a školských zařízení o dané oblasti v pomůcce MŠMT „Soubor pedagogicko-organizačních informací pro mateřské školy, základní školy, střední školy, konzervatoře, vyšší odborné školy, základní umělecké školy, jazykové školy s právem státní jazykové zkoušky a školská zařízení na školní rok 2019/2020“. V rámci aktivit plánu bude pro Českou školní inspekci začleněna EVVO jako součást zjišťování výsledků žáků ve školním roce 2019/2020.

Ve spolupráci MŽP a MŠMT budou připraveny systémy vyhlášení osobností a organizací roku za mimořádný přínos EVVO. Bude připraven program investiční podpory na modernizaci, rozvoj a doplnění stávající infrastruktury EVVO a EP. V rámci dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků škol a školských zařízení a pracovníků pracujících s dětmi a mládeží v nestátních neziskových organizacích je třeba nabízet problematiku environmentálního vzdělávání prostřednictvím různých forem vzdělávání a vzdělávacích akcí. Je nutné vzdělávat koordinátory EVVO. Kromě spolupráce MŽP se strategickými partnery je v plánu zdůrazněna potřeba setkávání veřejné správy k EVVO a EP.

Akční plán se věnuje také cílům a tématům EVVO zahrnutých do RVP po revizích. Je třeba zjistit pokrytí všech důležitých vzdělávacích cílů a témat EVVO a jim odpovídajícím obsahům vzdělávání v rámcových vzdělávacích programech v rámci jejich probíhajících revizí. Je třeba zajistit návaznost mezi jednotlivými stupni a typy vzdělávání a podporovat mezioborové a integrující přístupy na všech úrovních vzdělávání. Nezbytné je také prověření možnosti úprav legislativních i nelegislativních norem z hlediska jejich vlivu na kontakt dětí s přírodou, v rámci RVP či navazujících metodických materiálů popsat výuku v terénu a v přímém kontaktu s přírodou jako plnohodnotný způsob vzdělávání, motivovat vedení škol a zřizovatele k vytvoření vhodných organizačních podmínek. Je vhodné podpořit a propagovat projekty zaměřené na celoživotní vzdělávání pro místní a regionální udržitelný rozvoj, podpořit zapojení mládeže, vzdělavatelů i široké veřejnosti do praktických programů v oblasti ochrany přírody, zacílit podporu z dotačních programů na rozvoj neformálního vzdělávání v terénu a v kontaktu s přírodou. V akčním plánu je pro školy plánováno realizovat vzdělávací projekty v oblasti adaptace/mitigace ve městech, např. sledovat, jak funguje město a účast na plánovaných procesech a navrhování efektivnějších řešení.

6 Využití hudby v environmentální výchově

6.1 Vliv hudby na člověka

Vlivu hudby na vzdělávání se na ve své práci věnuje například Ivana Gojmerac (2018), která připomíná význam hudby již v antickém Řecku. Již Platón ve svém spise *Republika* vyzdvihuje význam hudby v rámci stability společnosti a republiky a kritéria výběru a hodnocení hudby, kde se věnuje více etice, než estetice. Trvá na tom, aby se hrály výhradně hudební formy, které příliš nerozrušují, ale ve spojení s jinými duchovními činnostmi posilují ducha. V současné době je dle vědeckých poznatků jasné, že hudba ovlivňuje bilaterálně mozek jak v jeho frontálním, parietálním, temporálním, tak i okcipitálním laloku. To znamená, že při poslechu hudby jsou aktivována různá centra mozkové kůry a tím se vysvětluje, proč se lidé mohou učit a snadněji udržet informace, když si je spojí s hudbou. Franěk (2005, s. 116-123) uvádí, že sluchová oblast (primární sluchová kůra), je lokalizována ve spánkovém (temporálním) laloku mozkové kůry. Mezi hudebníky a nehudebníky je jistá funkční mozková diference. Hudebníci používají při určitých kognitivních úkolech jiné strategie, než nehudebníci, například melodii vnímají analyticky, nehudebníci ji naopak holisticky chápou. Hudebníci při zpracovávání hudby více aktivují levou hemisféru, podstat tohoto rozdílu není plně vysvětlena. Nehudebníci disponují implicitní schopností zpracovávat hudební podněty, tato schopnost zřejmě souvisí s řečí. Počáteční reakce mozkové kůry na některé hudební podněty jsou podobné u hudebníků i nehudebníků, teprve v dalším stádiu se začnou objevovat rozdíly. V mozku neexistuje jedno „hudební centrum“, oblasti mozku, které jsou aktivní při poslechu hudby, kdy jde spíše o kognitivní zpracování, nejsou totožné s oblastmi, které jsou aktivovány při emocionálním prožitku hudby. Všechny mozkové struktury, které se podílejí na zpracování hudby, přispívají k jiným formám kognitivní činnosti. Kognitivní strategie hraje důležitou úlohu během mentální představy hudby, jež vyžaduje vnitřní slyšení a analytické zpracování. Hudebníci při představě krátké melodie, která jim byla předtím přehrána, zapojují nejen sluchovou kůru, ale i vizuální oblast, což je dáno tím, že využívají mentální vizualizace hudební notace.

Franěk (2005, s. 81-88) se věnuje ve své práci pozornosti při poslechu hudby. Pozornost definuje jako aktivní zaměření poznávacího systému člověka na vnímané

podněty. V souvislosti s funkcemi pozornosti se hovoří o zaměřené pozornosti, bezděčné pozornosti, rozdělování pozornosti, selektivě pozornosti či fluktuacích pozornosti, všechny tyto typy pozornostních aktivit se uplatňují při vnímání hudby. Selektivní funkce pozornosti hraje klíčovou roli při vnímání akustických podnětů a při rozpoznávání zvuků v okolním prostředí. Pohybujeme se v prostředí obklopeni množstvím zvuků různých frekvencí a z nich musí náš kognitivní systém zkonstruovat smysluplné celky. Tento proces má dvě stádia – předpozornostní a pozornostní. V předpozornostním stádiu dochází k jednoduchému selektivnímu i seskupovacímu procesu bez vědomého úsilí. V hudbě dochází v tomto stadiu například k propojování jednotlivých frekvencí do vjemu komplexního tónu. V pozornostním stádiu se pracuje již vědomě a řízeně s informacemi získanými v předpozornostním stádiu. Zaměřená pozornost je vědomé a aktivní soustředění člověka na vnímání určitých podnětů, zpracování konkrétních informací či vykonání určitých úkolů. Jako protipól lze vnímat bezděčnou pozornost, která vyžaduje menší mentální úsilí. Pozornost lépe upoutají hlasité tóny, než slabé, vysoké tóny, než nízké, kontrastní tón, nebo neočekávaný hudební prvek. Hudební činnost je typický příklad rozvíjení automaticky prováděných úkolů, které vyžadují minimum zaměřené pozornosti, automaticky vykonávané činnosti nevyžadují kapacitu pozornosti, která pak může být věnována kontrole vykonávání dalších úkolů.

Vnímání hudby je mimo jiné spojeno i s pamětí, jak krátkodobou, tak i dlouhodobou. Franěk (2005, s. 88-93) uvádí, že krátkodobá paměť má klíčovou roli při okamžitém zpracovávání akustických informací. Abychom mohli vnímat třeba krátkou melodii, akustické informace musí být zachyceny po určitou dobu v krátkodobé paměti, což umožní srovnání s dalšími informacemi, která náš smyslový orgán průběžně registruje. V dlouhodobé paměti se ukládá zpravidla hudební systém, stupnice, vztahy mezi tóny, obecné formové rysy hudby, konkrétní hudební díla či jejich úryvky. Při poslechu hudby se uplatňuje procedurální paměť, posluchači se během svých hudebních začátků postupně „naučí“ podobu tónin, základní kostry melodií, strukturu hudební formy apod. Při poslechu, vnímání a zpracování hudebních skladeb pak operují s těmito naučenými strukturami, což jim umožní pochopit kompoziční smysl skladby. Rozvoj hudební paměti souvisí s hudební zkušeností, ten, kdo se hudbou zabývá od raného věku, disponuje zpravidla lepší hudební pamětí.

Vlivu hudby na vnímání prostředí a pracovní aktivitu se věnoval Steffens a kol. (2016), který uvádí, že lidé aktivně upravují a „estetizují“ zvukový vjem na základě významu hudby. Vnímání hudby je ovlivněno individuálními zvláštnostmi a danou situací, zde se různé studie většinou shodují. Ve své studii prokázali, že pozitivní pocity asociované jednou částí prostředí, konkrétně té akustické, ovlivňuje jiné – v tomto případě vizuální. Hudba může vyústit v pozitivní hodnocení okolí. Dále uvádí, že lidé citlivější na zvuk mají sklony poslouchat hudbu jako podporu při práci a rekreační aktivitu.

Hudba bývá považována za nejemocionálnější umění, nicméně jen málo hudebních teoretiků či psychologů ji považuje za zcela svébytnou emocionální řeč. Spíše se soudí, že emocionální reakce doprovázející poslech hudby jsou určitým způsobem spjaty s každodenními emocemi, ale velice málo se ví o tom, do jaké míry jsou hudební a nehudební každodenní emoce shodné. Hudební psychologové rozdělili posluchače na dvě skupiny – emocionalisté soudí, že emoce obsažené v hudbě vyvolávají u posluchače přímý emocionální prožitek, oproti tomu kognitivisté zásadně odmítají, že by u posluchače bylo spojení mezi rozpoznanou emocí obsaženou v hudbě a jejím přímým prožitím. Některé výzkumy ukazují, že hudba nevytváří ani nemění emoce, ale spíše umožňuje přístup k prožitku emocí, nebo je může rozvíjet. Je možné si povšimnout různorodosti emocionální reakce při poslechu hudby. Může se jednat o poměrně objektivní a u většiny posluchačů shodně se vyskytující reakce, ale některé reakce mají spíše subjektivní charakter, kdy posluchač vnáší do hudby nějaký význam, či si vybavuje nějaké asociace vztahující se k situacím, které zažil. Asociace lze rozdělit na epizodické a ikonické, epizodické asociace jsou spojeny se zážitkem, okamžikem a i po letech se po zaznění hudby vybaví posluchači celá řada emocí souvisejících s daným zážitkem. Ikonické asociace jsou založeny na vztahu mezi hudební strukturou a některými nehudebními jevy a událostmi. Hudba může vyjadřovat emoce, pohyb, krásu napětí apod., obsahuje popisné ikonické asociace, které jsou tvořeny za pomoci fyzikálních charakteristik hudby, jež imitují nebo napodobují určité reálné zvuky, např. ptačí zpěv či bouři. Hudební praxe ukazuje, že existuje emocionální komunikační kód, který je srozumitelný jak hudebníkům, tak i posluchačům (Franěk, 2005, s. 171-183).

6.2 Hudba ve výuce

Estetická složka výchovy by se měla prolínat veškerým vyučováním. Pro věk žáků střední školy je typické utváření životních postojů, příklady z kultury, literatury, či písni je možné využít pro posílení motivace a tím zefektivnění výuky. V podstatě vždy ale znamená písnička uvolnění atmosféry ve třídě, je oddychovým prvkem a zároveň pozvolným přechodem k efektivním cvičením. Je však třeba vytvořit předpoklady a dobré podmínky pro skutečně efektivní využití materiálu, které písni nabízejí, například zajistit dobrý akustický efekt – žáci musí především dobře slyšet (Jehlíková, 1990, s. 30).

Karol'ová (2001) připomíná, že hudba přispívá k vyjádření a komunikaci citů, což je nápomocné například při výuce etiky. Potřeba emocionálního momentu při realizaci etické výchovy dává prostor na využívání umění jako důležitého prostředku aktivizace. V umělecké oblasti se spojuje porozumění s hodnocením skutečnosti.

Nezanedbatelný vliv má hudební výchova. Hudební pedagogové předpokládají, že pozitivní účinek hudební výchovy nespočívá pouze v probuzení zájmu o hudbu a v rozvoji hudebních schopností, ale že praktická hudební činnost vede postupně k dalším pozitivním změnám v různých mimohudebních oblastech. Hudební a hudebně talentovaní jedinci se liší od nehudebníků v rozvoji některých kognitivních dovedností a v určitých aspektech fungování mozkových struktur, hudebníci většinou dosahují vyšších skóre v testech prostorového chápání. Výsledky ukazují, že hudební výchova zlepšuje výsledky v prostorově-časových testech, důležité však je, že hudební výchova musí být dlouhodobá a že je nejlepší, když začne již v předškolním věku. Existuje dlouhodobé přesvědčení, že hudební nadání je spojeno s nadáním pro matematiku, jelikož hudba je založena na matematických základech. Existuje jen velmi málo výzkumů, které se snažily tento názor empiricky ověřit, i tak dosáhly jen slabě prokazatelných výsledků. Ovšem dlouhodobé výzkumy účinku hudební výchovy na rozvoj inteligence a zlepšení školních výsledků byly prováděny například v devadesátých letech 20. století ve Švýcarsku, kde byla v některých školách experimentálně rozšířena hudební výchova. Předpokládalo se, že praktická hudební činnost povede ke zlepšení školních výsledků. Výsledky však byly pro zklamáním, v oblasti kognitivních schopností a ve studijním výkonu nebyl s ostatními žáky rozdíl.

Jediný rozdíl byl zjištěn ve vizuálním testu, který spočíval v organizaci prostorového materiálu, tam měla skupina s rozšířenou hudební výukou lepší výsledky. Ukázalo se však, že prokazatelně největší účinek měla hudební výchova na oblast chování a sociálních vztahů (Franěk, 2005, s. 157-163).

Kenyon (2019, s. 49) ve své práci vyzývá v rámci využití hudby ve vzdělávání k poslechu přírody, resp. světa okolo. V případě venkovských škol se jedná o zvuky přírody – zpěv ptáků, zvuky zvířat (psů, ovcí, skotu), větru v listoví, dopadajícího deště, křupání sněhu pod nohama na procházce a jiné zvuky, přerušené hlukem zemědělských strojů nebo letadel. Ve zvucích v okolí městských škol bude více dominovat zvuk dopravy a lidí a žáci se budou muset více soustředit na poslech. Dodává, že schopnost poslouchat mohou pomoci při výuce cizího jazyka a mimo jiné jsou nápomocné při rozvoji jazykových schopností, empatie a koncentrace. K této tematice se vyjadřuje také Franěk (2005, s. 195-196), který uvádí, že zvuky přírodního prostředí byly velice důležitou složkou zvukového prostředí člověka. V současném akustickém prostředí dochází běžně k tomu, že určitý intenzivní zvuk překrývá mnohé další, tím získáváme z okolního prostředí podstatně méně informací.

6.3 Hudba a environmentální výchova

Pedagogové v oblasti životního prostředí mají za úkol nejen předávat informace o stavu životního prostředí a o tom, jaká opatření v oblasti ochrany životního prostředí je třeba provádět, ale také pomáhat různým studentům v nesčetných kontextech, aby si sami našli hodnotový systém v globálním ekosystému, aby byli motivováni a byli schopni samostatně používat své znalosti a schopnosti v souladu s těmito hodnotami. Často je využíváno umění jako prostředek zkoumání emocí a budování hodnot na široké škále životních problémů, včetně těch environmentálních. Umění má moc vyvolávat dialog, povzbuzuje inovativní myšlení, ovlivňuje vývoj kulturních norem a má přímou souvislost s hodnotami, které udržujeme ve společnosti a s kvalitou života. Hudba je jednou z možných forem umění, které je možné použít v environmentální výchově. Přidávání emocionální složky může ke zkušenostem z učení přidat větší

důležitost, což je činí nezapomenutelnými. Umění může pojmut téma udržitelnosti tak, že nebude působit zastarale (Publicover a kol., 2017, s. 925-926).

Jehlíková (1990, s. 6-7) ve své práci zmiňuje, že oblíbené písně světoznámých autorů jsou naléhavou výpovědí k dnešku, vyjádření pocitů osobní autenticity, útěku z konzumního světa, hledáním lepšího, přirozeného způsobu života, zaznívá zde ekologické téma, sociální protest a jiné. Tato informace je i po třiceti letech stále aktuální.

Hudba, jako specifická forma společenského vědomí, se může při vhodné pedagogické interpretaci stát prostředkem v utváření ekologického povědomí studentů, formování estetického vkusu, životního stylu, vztahu ke společnosti i přírodě. Mnoho hudebních skladatelů bylo při tvorbě inspirováno přírodou a jejími zvuky a zachytilo ve svých dílech vztah člověka k přírodě. Komunikace s jejich díly obohacuje posluchače citovými, estetickými i kognitivními zážitky, např. na lidových písních můžeme demonstrovat obdiv, úctu a pokoru prostého lidu k přírodě a k prostředí, ve kterém žil. Žák se tak prostřednictvím lidových písní seznámí s charakteristickými rysy krajiny a se způsobem života lidí v minulosti (Váňová a kol., 2007, s. 5-6). Význam a hodnota získaná z jakéhokoliv díla v jakékoliv umělecké formě se mohou lišit od záměru jeho tvůrce a od publika k publiku, což znamená, že jeho dopady je těžké měřit a předvídat. Může být téměř nemožné rozlišit jakýkoliv vliv, který by určitá hudba mohla mít na naše postoje od nesčetných dalších vlivů v našem životě. Interpretace díla mohou být stejně rozmanité jako jednotlivci, ne lineárně odvozená od záměru jeho skladatele. Hodně závisí i na již existujících znalostech posluchače a jeho vztahu k ekologii, z čehož vyplývá, že je téměř nemožné motivovat posluchače zaručenou kombinací zvuků k určitému chování v oblasti ochrany životního prostředí. Pokud vnímáme ekologickou krizi jako kulturní krizi, umění a humanitní obory, tedy včetně hudby, hrají důležitou roli při porozumění jejich kulturním rozměrům. Zapojení emocí je v rámci environmentální výchovy zásadní a usnadňuje spojení s prožívanými zkušenostmi jiných lidí a společností a může zesílit mezikulturní porozumění. V současné době jsou hojně diskutováni hudebníci, jejichž díla podporují propojení s životním prostředím. Existují také neformální databáze environmentálně tematických písní, například Songs for Environmental Education (<https://songsforee.wordpress.com/>) (Publicover a kol., 2017, 926-927).

Grossman a Watson (2015) ve své práci uvádí, že originální hudební videa, která sdělují důležitý ekologický obsah, vedla ke zlepšení vnímání učiva a učení samotného. Ve svém výzkumu sledovali vliv hudebních videí vytvořených vyučujícími na studenty. Z jejich výzkumu vychází poměrně zajímavý výsledek, že studenti se nezajímají jen o vysoce kvalitní hudební vystoupení na hudebních videích, ale také o přesvědčivé osobní zapojení profesora. V důsledku toho nepředvídatelná, ale poučná videa, která provádí profesor (za využití například pouze nástrojů jako kazoo, trojúhelník nebo tamburína), mohou vyvolat větší zájem než videa vytvořená profesionálními hudebníky a producenty, aniž by byla spojena s výukou.

Z hlediska hudební výchovy je třeba mít na zřeteli, že výchova k lásce k životnímu prostředí vede přes výchovu k lásce k hudbě. Hudba zde vystupuje jako specifická forma poznávání skutečnosti, zobrazení jevů pomocí hudebně výrazových, případně textových prostředků a jako zdroj etických hodnot a prostředek formování životních postojů (Váňová a kol., 2007, s. 7).

Každá ze složek environmentální výchovy nabývá v hudební výchově jistých zvláštností, které jsou dané specifikem předmětu:

- **Poznávací (kognitivní):** člověk by si měl na základě racionálních informací vytvářet vzorce chování a jednání, v rámci hudební výchovy je však kognitivní stránka upozaděna. Faktografické poznatky najdou uplatnění ve fázi motivace, nebo jako doplnění při reflexi hudebního zážitku.
- **Prožitková, dovednostní, činnostní:** tato oblast má specifický charakter, daný zvláštnostmi předmětu a hudebně psychickými předpoklady, nutnými k plnění úkolů hudební výchovy. Řídí se běžnými zásadami a metodami hudebně výchovné práce.
- **Postojová:** jednou z nejdůležitějších funkcí hudby je její sdělnost, v hudbě je zakotvena lidská životní zkušenost a dovednost prostřednictvím hudebních obrazů, realizovaných hudebně výrazovými prostředky. Autor hudby vyjadřuje nejen své city, myšlenky a postoje k objektivní realitě, ale je schopen zvukově ztvárnit i jevy přírodní a společenské. Vnímající nebo interpretující student dešifruje tento obsah svou aktivní hudební činností a je schopen přijímat estetické a etické sdělení hudby. Volbou témat hudebně tvořivých úkolů,

výběrem textů pro rytmizace a následné melodické improvizace v rámci jednoduchých hudebních forem můžeme nenásilně skloubit úkoly environmentální výchovy s hudebně produktivní aktivitou studenta.

K navození problémové situace lze využít některé techniky muzikoterapie, například tzv. simulační hry, jež umožňují výchovu prožitkem a zkušeností a v následné diskuzi pomáhají nalézt hodnotu vlastních stanovisek. Hodiny hudební výchovy se zaměřením na environmentální výchovu probíhají dle běžných zvyklostí, ale důraz je kladen na tematicky zaměřenou motivaci jednotlivých hudebních činností a na volbu hudebního materiálu. Vhodným materiálem mohou být lidové písně, jak je již zmiňováno výše. Většina lidových písní v sobě nese symboliku těsného spojení člověka s přírodou. Melodicko-rytmická stránka a text lidové písně navodí často od prvních okamžiků jasnou představu přírodního obrazu, zasahují do sféry mravních postojů a prohlubují vztah člověka k přírodě (Váňová a kol., 2007, s. 7-21).

PRAKTICKÁ ČÁST

7 Charakteristika

Praktická část je zaměřena na využití hudby v environmentální výchově u vybraných vyučujících odborných předmětů. Dalším praktickým výstupem je zhodnocení projektu Státního zemědělského intervenčního fondu „Pospolu u stolu“.

7.1 Dotazníkové šetření

V rámci splnění cíle této bakalářské práce bylo v letech 2014 - 2015 provedeno online dotazníkové šetření za účelem zjištění využití umění v rámci environmentální výchovy. Dotazníky byly administrovány mezi vyučující, z toho konkrétně v hudbě se vyjádřilo 156 respondentů. V rámci dotazníků byla položena otevřená otázka „Environmentální (ekologická) výchova/ příroda/ prostředí v literatuře - umění (hudba, film, výtvarné, architektura ...), příklady.“ Konkrétní podotázka: „Zamyslete se nad tím, kde jste se s EV setkali ve výše zmíněných oblastech. Př. hudba př. - Čtvero ročních dob (A. Vivaldi), Vltava (B. Smetana) apod.“

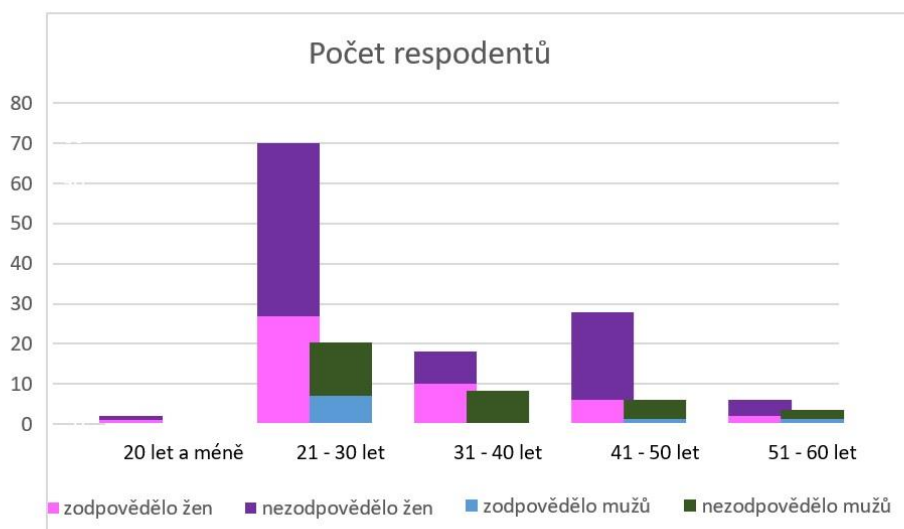
Kvalitativní výsledky jsou statisticky zpracovány dle využití hudby v environmentální výchově u jednotlivých věkových kategorií a dle četnosti využití dané kategorie či přímo interpreta a skladby.

7.2 Zhodnocení výsledků dotazníkového šetření

Průzkumu se účastnilo celkem 156 respondentů, kteří byli rozděleni do skupin dle věku a pohlaví. Rozdělení dle věku bylo do skupin „20 a méně let“, „21 - 30 let“, „31 – 40 let“, „41 – 50 let“, „51 – 60 let“.

Ženy byly zastoupeny celkem 124 respondentkami, což je 79,5 % ze všech zúčastněných. Oproti tomu mužů bylo 32, tedy 20,5 %. Pokud se ovšem zaměříme na počet odpovědí, tak ze všech zúčastněných žen se k tématu hudby v environmentální výchově vyjádřilo pouze 37,1 %, zatímco mužů 25 %, zde už tedy není významný rozdíl.

Níže uvedený graf ukazuje poměrově počty respondentů dle pohlaví a dle toho, zda odpověděli k environmentální výchově, či nikoliv.

Graf č. 1 – Počet respondentů v jednotlivých věkových kategoriích

V kategorii 20 let a méně muži zastoupeni nebyli. Z celkového počtu respondentů bylo mužů ve věkové kategorii 21 – 30 let 11%, v kategorii 31 – 40 let 4,5 %, v kategorii 41 – 50 let 3 % a ve věkové kategorii 51 – 60 let 2%.

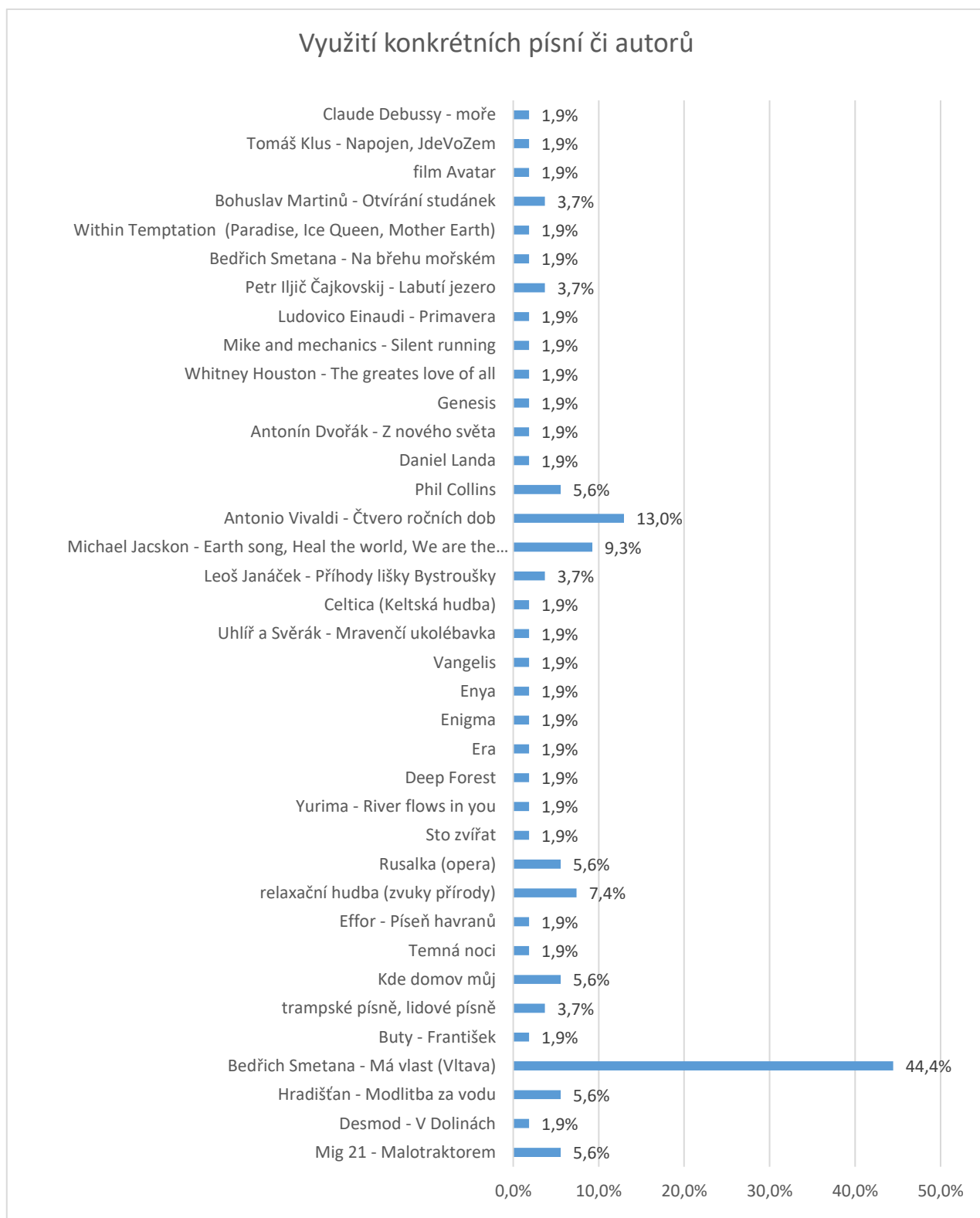
Téměř 45 % všech zúčastněných byly ženy ve věku 21 – 30 let, ty také patří mezi nejčetnější skupinu mezi těmi, kteří odpověděli i k tématu hudby v environmentální výchově – tvoří celkem 50 %. Tato věková kategorie je mezi těmi, kteří se k environmentální výchově vyjádřili zastoupena nejvíce, celkem i s mužskými respondenty až 63 %.

Žen ve věku 20 let a méně bylo lehce přes 1 %, druhou nejčastěji zastoupenou kategorií jsou ženy ve věku 41 – 50 let s počtem 18 %, následují ženy ve věku 31 – 40 let s celkem 11, 5 % a žen ve věku 51 – 60 let byla necelá 4 %.

V průměru se míra odpovědí k environmentální výchově napříč věkovými kategoriemi a pohlavím pohybuje okolo 29 %.

Co se obsahu odpovědí týče, nelze jednoznačně říci, že by některá věková kategorie preferovala určitý hudební styl, případně hudebníka. Níže je grafický přehled (Graf č. 2) zobecněných odpovědí o konkrétních skladbách, autorech či stylech.

Graf č. 2 - Zastoupení konkrétních písní či autorů v dotazníkovém šetření

Nejčteněji byl zastoupen Bedřich Smetana s cyklem Má vlast, respektive skladbou Vltava s celkem 44,4 %. Je možné, že takto vysoké hodnocení bylo navozeno i tím, že skladatel byl uveden v možných příkladech při pokládání otázky.

Má vlast je cyklus šesti symfonických básní s mimohudební tematikou, inspirovaný českou historií, legendami a krajinou. K nejčastěji zmiňované Vltavě Smetana napsal: „*Skladba líčí běh Vltavy, začínaje od prvních obou praménků, chladná a teplá Vltava, spojení obou potůčků do jednoho proudu; pak tok Vltavy v hájích a poluchinách, krajinami, kde zrovna se slaví veselé hody; při noční záři lůny rej rusalek; na blízkých skalách vypínají se pyšně hrady, zámky a zříceniny, Vltava víří v proudech Svatojánských; teče v širokém toku dále ku Praze. Vyšehrad se objeví, konečně mizí v dálce v majestátním toku svém v Labi*“ (Holzknecht, 1979, s. 347).

Další v pořadí s 13 % je Antonio Vivaldi se Čtvero ročních období, sbírka rozdělená na čtyři sonáty – jaro, léto, podzim, zima. Jelikož je také v rámci příkladů uvedených u otázky, opět je jeho vysoké zastoupení v žebříčku poněkud diskutabilní.

Třetí nejčastější zástupce je Michael Jackson s 9,3 %, který je známý svými texty, kterými poukazoval na aktuální společenské problémy, například ničení životního prostředí.

Následují zvuky přírody a relaxační hudba s 7,4 %.

Páté místo s 5,6 % je rozděleno mezi několik autorů či skladeb – Phil Collins, opera Rusalka, hymna Kde domov můj, kapela Hradišť'an, se skladbou Modlitba za vodu a kapela MIG 21.

Dále s 3,7 % se dělí o šesté místo v pořadí Bohuslav Martinů s Otvíráním studánek, Petr Iljič Čajkovskij a Labutí jezero, Leoš Janáček a Příhody lišky Bystroušky, lidové či trampské písně.

Z dalších hudebníků, kteří byli v dotazníku uvedeni, jsou Claude Debussy, Tomáš Klus, kapela Within Temptation, Genesis, Antonín Dvořák a jeho "Z nového světa", Daniel Landa, Uhlíř a Svěrák, Enigma, Enya, Sto zírat, Buty a jiní.

7.3 Pospolu u stolu

Státní zemědělský intervenční fond je administrátorem a propagátorem značek kvality Klasa, Regionální potravina a Bio. Cílem propagace je naučit spotřebitele rozeznávat kvalitu, a jelikož se edukace netýká pouze dospělých, vytvořili vzdělávací program pro děti. Program sestává ze dvou mobilních her a edukačního kufříku. Aplikace Život na statku je určena pro nejmenší, děti se pomocí her, úkolů a písniček dozvídají o aktivitách na statku, nechybí reálné zvuky zvířat, povídání si o nich a o tom, jaký užitek nám dávají. Ve hře se děti například naučí, jak se vyrábí chléb či mléčný výrobek. Pro předškoláky a školáky je určena aplikace Statkář, hravou formou naučí děti spoustu zajímavých a praktických věcí, které správný statkář musí znát a o tom, co je potřeba pro chov a vývoj zvířete. V aplikaci jsou zábavné minihry, kvízy pro rozvoj vlastního myšlení, zapojení interaktivních prvků apod.

Součástí edukačního kufříku je „slepá“ mapa, která slouží k orientaci, co se kde pěstuje, chová, které potraviny jsou typické a zároveň k procvičování zeměpisných a jiných znalostí. V kufříku jsou fotonávody na tvoření z potravin a plodin, balíček semínek řeřichy, kterou si děti vypěstují, vyrobí si z ní originální velikonoční dekoraci a zároveň ji použijí do pomazánky. Na USB jsou zábavné úkoly, videa z reálné produkce vybraných potravin a videorecepty. Dále jsou součástí puzzle s potravinářskými motivy a samozřejmě nechybí CD s písničkami. Pro pedagogy je zpracována metodická příručka, jak s kufříkem pracovat, co lze vyrábět, malovat a modelovat za použití plodin, jak si s kufříkem hrát tak, aby děti získali znalost o zemědělských produktech. Kufřík se dá využít ve školní družině, ale také při výuce a volnočasových aktivitách. Pro žáky jsou připraveny i koncerty z písniček z CD Pospolu u stolu, spojené s ochutnávkou kvalitních potravin, hrami a tvůrčí dílnou.

Při tvorbě CD bylo cílem zaujmout mladší cílovou skupinu a nenásilnou formou je edukovat v oblasti problematiky kvalitních potravin, jejich produkce s přesahem ke krajině, případně správných stravovacích návyků, apod. Pojetí skladeb bylo zacíleno na děti posledního ročníku MŠ – 3. ročníku ZŠ, jak textově, tak hudebně, ovšem tak, aby bylo srozumitelné i menším dětem. Jako doprovodný materiál k CD vznikl zpěvník, který obsahuje notový zápis, akordy a text jednotlivých skladeb.

Ukázka textů z CD Pospolu u stolu:

Ryby

*S porybným je jedna ploutev
Ve vlnách se ráda houpe*

*Její maso je moc zdravé
V rybníku si klidně plave*

*Děti, znáte ryby?
Jaké se vám nejvíc líbí?*

*Kapři, štiky, cejni, mníci
V plavání jsou přeborníci
Parmy, líni, plotice
Další rybí trojice*

*Amuři a jeseteři
Hladiny vod rádi čeří
Okouni a úhoři
Do hlubin se ponoří*

Ref.:

*Plave jich tu na tisíce
Možná ještě trochu více
Líné toky, bystřiny
Lesknou se v nich šupiny*

*Cejni, líni, parmy, pstruzi
Karasové a ti druzí
Candáti a okouni
Neplavou jen v Třeboni*

*Parmy, mníci, štiky, kapři
To jsou ryby, jak se patří
Sumečkové, lipani
Ploutvemi se ohání*

Ref.

*Řeky se vinou, klikatí a hučí
Plné vody jsou rybníky a jezera
Osvěží toho, kdo se do nich smočí
Z břehu se ozývá žabí opera*

Ref.

*Kapři, štiky, cejni, mníci
V plavání jsou přeborníci
Parmy, líni, plotice
Další rybí trojice*

Obrázek č. 1 - Ukázka z CD "Pospolu u stolu"

V rámci zjišťování využití edukačních materiálů na vybraných školách byl zpracován přímý dotazník k materiálu Pospolu u stolu. Materiál byl zaslán na 1 000 základních škol s 1. stupněm, počet žáků 1. stupně na školách zapojených do projektu je přibližně 138 000, počet pedagogů na zapojených školách je přibližně 7 800. V rámci dotazování se podařilo získat odpovědi od 73 % oslovených subjektů. 84 % z těchto subjektů má zájem o pokračování spolupráce a rozvoj programu.

Dotazy přímého dotazování byly: „Obdrželi jste v loňském roce balíček pospolu u stolu?“, u této odpovědi 16 % dotazovaných odpovědělo, že neví, ostatní odpověděli, že balíček obdrželi; „Používáte jej?“, zde 11 % uvedlo, že zatím ne, zbývajících 89 % balíček využívá.

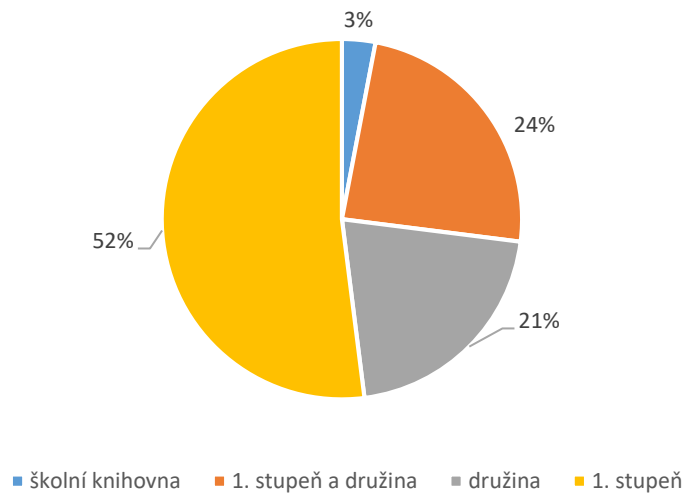
U dotazu „Kde jej využíváte?“ 92 % uvedlo, že využívá veškeré části výukového materiálu. Celkem 76 % škol uvedlo, že materiál zařadilo do výuky, z čehož 51% že jej využívá výhradně během výuky na prvním stupni, 24 % uvádí, že obsah využívá ve výuce i družinách (viz Graf č. 3).

Využití jednotlivých součástí balíčku se věnuje otázka „Jakou část nejvíce využíváte? (Mapa, zpěvník a CD, videa, pracovní listy...), 92 % využívá veškeré materiály, 5 % využívá CD a 3 % nemohou vyhodnotit, co využívají nejčastěji (viz Graf č. 4).

V závěru se 84 % dotazovaných vyjádřilo, že by měli zájem o pokračování spolupráce a rozvoj programu.

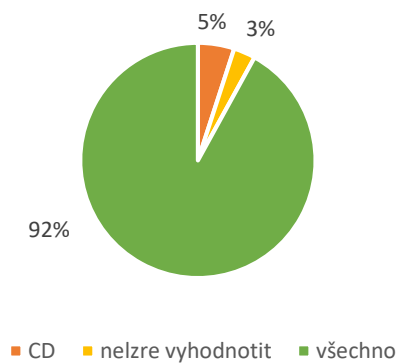
(Zdroj: Státní zemědělský intervenční fond, 2020)

"Kde jej využíváte?"

Graf č. 3 – Využití programu Pospolu u stolu ve školách

"Jakou část nejvíce využíváte? (Mapa, zpěvník a CD, videa, pracovní listy, ...)"

Graf č. 4 – Využití jednotlivých součástí balíčku programu Pospolu u stolu

7.4 Diskuze a vlastní doporučení

Pokud porovnáme poznatky uvedené v teoretické části textu s praktickým výstupem, je evidentní, že vyučující používající hudbu v environmentální výchově postupují v souladu s platnými doporučeními. Nejčastěji zastoupená Má vlast je příkladem hudebního díla, inspirovaného přírodou a jejími zvuky, o kterých hovoří Váňová a kol. (2009, s. 5-6). Stejně tak hudební díla popisuje i Franěk (2005, s. 171-183), který hovoří o popisných ikonických asociacích, které imitují nebo napodobují určité reálné zvuky, například ptačí zpěv, či bouři. I díky těmto asociacím je patrně druhým nejčastěji uváděným skladatelem Antonio Vivaldi a jeho Čtvero ročních dob.

Zvuky přírody jsou různými autory doporučovány k využití ve výuce, což má pomoci rozvoji empatie a koncentrace. Přírodní zvuky byly velice důležitou složkou zvukového prostředí člověka a je vhodné je zařazovat do výuky častěji. Jejich umístění na čtvrtém místě pomyslného žebříčku využívaných zvuků a skladeb tedy hovoří o poměrně častém využití.

Využívání současné populární hudby je v souladu s tvrzením Jehlíkové (1990, s. 6-7), že oblíbené písně světoznámých autorů jsou výpovědí k dnešku, kde zaznívá i ekologické téma. Většina využívané hudby je z oblasti populární hudby, počínaje nejpopulárnějším Michaelem Jacksonem, až po současného písničkáře Tomáše Kluse. Pro žáky může být výhodou poslechnout si skladby v mateřském jazyce, než například v anglickém. Ovšem jsou-li písně přiměřené věku a jazykovým schopnostem žáků, poskytují příjemné oživení mezi cvičeními, povzbuzují motivaci, náladu a zároveň přiměřeně prezentují realie v nejširším slova smyslu (Jehlíková, 1990, s. 7).

V rámci zapojení hudby do environmentální výchovy lze uplatnit principy muzikoterapie. Je třeba vytvořit bezpečný prostor, přátelskou atmosféru bez ponižování, vést dialog, být otevřený a zároveň diskretní, nenucený, zdravě komediální a nekritický. Vše lze realizovat například domluvou závazných pravidel. Doporučená organizace hodiny lze zobecnit na první část zklidnění, odbourání bariér a obav, a druhou část, věnovanou muzikoterapii, ať již formou aktivní, či receptivní. Na závěr je vhodné zařadit relaxaci (Šimanovský, 1998, s. 28-29).

Hudbu je třeba vhodně pedagogicky interpretovat, aby se mohla stát prostředkem v utváření ekologického povědomí studentů, formování estetického vkusu, vztahu k přírodě apod. Je možné zapojit také lidové písně, ty jsou dle průzkumu využívány poměrně často. Na lidových písních zle prezentovat úctu a pokoru prostého lidu k přírodě a prostředí (Váňová a kol. 2007, s. 5-6).

I tak interpretace díla může být velmi rozmanitá, na základě již existujících znalostí posluchače. Závísí i na posluchačově vztahu k ekologii, samotná motivace k určitému chování v rámci ochrany přírody je tak spíše nemožná (Publicover a kol., 2017, 926-927).

Doporučení k využití hudby pro zapojení studentů:

- **„Poslouchejte, jednejte a reagujte“**

Skladby lze přehrávat „živě“, z CD, pásky nebo z videa. Texty lze dokonce nahlas číst jako příběh. Studenti jsou vyzváni, aby poslouchali klíčové slovo a poté jednali. Například v písni, která prozkoumává přirozenou historii mořských savců, musí děti poslouchat slovo „velryba“, a poté imitovat velrybu.

- **„Hudební / Divadelní imitace“**

Například většina lidí souhlasí s tím, že zachování konkrétního stanoviště, které různé druhy potřebují, je jedním z nejlepších způsobů, jak pomoci při přežití ohrožených rostlin a zvířat. Znalost přirozené historie zvířete nám říká, že potřeby jídla, vody a přístřeší, musí být uspokojeny, aby tento druh přežil. Tato fakta lze zapsat do textů nebo řádků písně / básně / příběhu s doprovodnými fyzickými akcemi a zvukovými efekty od studentů. Zapojením fyzické investice „ladí“ děti. Hudební melodie může často také přivádět svou emocionální (afektivní) energii, čímž zvyšuje šance, že se budou starat o záchranu druhu.

- **„Hudba v pozadí“**

Správné druhy hudby mohou sloužit jako rovnováha v učebním prostředí, což je zvukové pozadí, které uklidní studenty v době, kdy intenzivně věnují produktivnímu učení. Jemná klasická hudba a kompozice, které mísí zvuky prostředí, jako jsou vodopády a zpěv ptáků, mají pozoruhodný vliv na úroveň relaxace studentů (a učitelů!).

- **„Zelené písně pro snižování ekologické stopy“**

Studenti se mohou vzdělávat podle textů těchto písní a existuje mnoho uměleckých, vědeckých a jazykových uměleckých aktivit, které mohou být založeny na těchto skladbách. Nechte studenty vytvořit environmentální rap, kreslete cokoli, co vás napadne při poslechu těchto písní, nebo pište dopisy o problémech zkoumaných touto hudbou (Peter Lenton, 2002).

Pokud vezmeme v potaz veškeré výše uvedené doporučení, je možné sestavit vzdělávací jednotku v terénu, kde využijeme mezioborových vztahů a především svého hudebního talentu, či talentu kolegů z pedagogického sboru. V případě, že žáci mají hudební výchovu, seznámíme je předem s lidovými písněmi, např. „Jetelíčku náš“, „Na té lúce zelené“, „Zasela jsem bazaličku“. V odborných předmětech jako je například Botanika, Venkovní květinářství, Ochrana rostlin, ale stejně tak i v Biologii je vhodné vzít studenty na terénní exkurzi, při které budou poznávat rostliny přímo v plenéru. Cestou na vybranou destinaci, případně v místě botanické „poznávačky“ je na čase zapojit hudební talent a lidové písně si se žáky zazpívat.

Žáky můžeme nechat několik vzorků rostlin s ohledem na prostředí utrhnout, nasušit a vytvořit z nich herbář. Při sestavování herbáře žáci ve třídě spolupracují, dle klíčů určují sesbírané rostliny a do pozadí jim je možné pouštět jak zvuky přírody, tak hudbu, která jim přírodu bude asociovat, případně využít písní zpívaných v terénu. Tyto asociace vyučující během hodiny zdůrazní, se žáky veškeré vjemy jak estetické, tak ekologické z této aktivity prodisktuje. U žáků nehodnotíme hudební nadání, nenutíme je do zpěvu, ale podporujeme zájem o přírodu zábavnou formou.

ZÁVĚR

Bakalářská práce na téma „Hudba v environmentální výchově“ zjistila povědomí učitelů středních odborných škol o možnostech využití hudby jako prostředku ve výuce a navrhuje možnosti začlenění hudby do environmentálně orientovaných předmětů.

V teoretické části se práce zabývá základními pojmy, počínaje definicí a zavedením termínu ekologie E. Haeckelem, definicí environmentální výchovy a terminologií obecně. Věnuje se cílům a obsahu environmentální výchovy, zakotveným v Tbiliské deklaraci a popisuje složky ekologické výchovy. Popisuje též vývoj environmentální výchovy, nejen z globálního hlediska, ale především v kontextu českých dějin. Seznamuje také s environmentální výchovou v rámcových vzdělávacích programech jakožto průřezové téma „Člověk a životní prostředí“, a také představuje Státní program environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty a environmentálního poradenství na léta 2016–2025. Teoretická část věnovaná hudbě, jejímu vlivu na člověka, jak z pohledu vlivu na emoce a asociace, tak i kognitivní systém – pozornost, paměť, či pracovní aktivitu, hodnotí i využití hudby ve výuce obecně. Není opomínuta ani hudební výchova jako taková, ve které je pro environmentální výchovu velký prostor. Spojení teoretické části je patrné v kapitole hudba a environmentální výchova, kde jsou obecná doporučení jakým způsobem hudbu použít, jaké druhy hudby mají vypovídající hodnotu a jak mohou posluchače ovlivnit.

Praktická část vycházela z cílů práce, literární rešerše a vyhodnocení dotazníkového šetření. Využití hudby v environmentální výchově bylo zjišťováno u konkrétních respondentů z řad vyučujících na základě dotazníkového šetření. Celkem 34,6 % respondentů odpovědělo, že hudbu v rámci environmentální výchovy používá. Nejčastěji byla využívána díla klasiků, jako je například Bedřich Smetana a jeho *Má vlast*, dále Antonio Vivaldi a *Čtvero ročních dob*. Poměrně velké zastoupení mají též zvuky hudby a relaxační zvuky, které jsou pro člověka přirozené. Písňové současné populární hudby jsou zastoupeny vždy sice s méně procenty, ale výběr interpretů je poměrně rozsáhlý, od českých autorů, po zahraniční. U skladeb v jiném, než mateřském jazyce je nutné dbát na to, aby písňové byly přiměřené věku a jazykovým schopnostem žáků.

Bylo provedeno zhodnocení materiálu Pospolu u stolu, který je sice primárně určen mladším žákům, ale je skvělým příkladem materiálu vytvořeného cíleně k environmentální výchově. V textu jsou ukázky písní a také informace o programu Pospolu u stolu obecně.

Byl vytvořen návrh začlenění hudební tvorby do výuky environmentálně zaměřených předmětů, jakým způsobem připravit prostředí pro poslech hudby a následné pracování s hudebním tématem.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

MONOTEMATICKÉ PUBLIKACE

ALLEN, A. S., DAWE, K. *Current directions in ecomusicology: music, culture, nature*. New York: Routledge, 2016. Routledge research in music, 13.

BRANIŠ, Martin. *Základy ekologie a ochrany životního prostředí: učebnice pro střední školy*. 3., aktualiz. vyd. Praha: Informatorium, 2004. ISBN 80-7333-024-5.

ČINČERA, J. *Environmentální výchova: od cílů k prostředkům*. Brno: Paido, 2007. ISBN 978-80-7315-147-8.

ČINČERA, J., JANČAŘÍKOVÁ, K., MATĚJČEK, T., ŠIMONOVÁ, P., BARTOŠ, J., LUPAČ, M., BROUKALOVÁ, L. *Environmentální výchova z pohledu učitelů*. Brno: Masarykova Univerzita. 2016. ISBN 978-80-210-8440-7.

FRANĚK, Marek. *Hudební psychologie*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 978-80-246-0965-2.

JANOŠKOVÁ, S., KUKAL, P. *Environmentální výchova v příbězích*. Praha: Fortuna, 2008. ISBN: 80-7373 024-3.

HOLZKNECHT, Václav. *Bedřich Smetana: život a dílo*. Praha: Panton, 1979.

HORKÁ, Hana. *Teorie a metodika ekologické výchovy*. Brno: Paido, 1996. ISBN 80-85931-33-8.

JEHLÍKOVÁ, Šárka. *Využití písně v hodině jazyka anglického k aktivizaci a motivaci žáků ve vyučování*. Hradec Králové: Krajský pedagogický ústav, 1989. ISBN (brož.).

KAROLOVÁ, Dagmar. *Hudba v etickej výchove*. Učiteľské noviny. 2001, 51(24), 8.

KENYON, Ghislaine. *The arts in primary education: breathing life, colour and culture into the curriculum*. London: Bloomsbury Education, 2019. ISBN 978-14729-6105-1.

MÁCHAL, A. *Průvodce praktickou ekologickou výchovou: [metodická příručka pro začínající učitele a pedagogické pracovníky středisek ekologické výchovy]*. Brno: Rezekvítek, 2000. ISBN 80-902954-0-1.

MEZŘICKÝ, Václav, ed. *Environmentální politika a udržitelný rozvoj*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-003-8.

MOLDAN, B. *(Ne)udržitelný rozvoj ekologie: hrozba i naděje*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0286-5.

PUBLICOVER, J. L., WRIGHT, T. S., BAUR, S., DUINKER, P. N. *Music as a tool for environmental education and advocacy: artistic perspectives from musicians of the Playlist for the Planet*. Environmental Education Research. [online]. 2018, roč. 24, č. 7. ISSN 925-936.

SKÝBOVÁ, Jana. *Environmentální výchovné projekty a ekologické hry ve školní a mimoškolní praxi: pro učitelství biologie a environmentálního vzdělávání*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2009. ISBN 978-80-7290-411-2.

ŠIMANOVSKÝ, Z. *Hry s hudbou a techniky muzikoterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi*. Praha: Portál 1998. 246 s. ISBN 80-7178-264-5.

ŠIMONÍK, O. *Úvod do školní didaktiky*. Brno: MSD, 2003. ISBN 80-86633-04-7

VÁŇOVÁ, H., TICHÁ, A., HERDEN, J. *Environmentální výchova ve výuce hudební výchovy v základním vzdělávání*. Praha: UK - Pedagogická fakulta, 2007. ISBN 80-7178-323-4.

ZIEGLER, V., LIŠKOVÁ, E., ed. *Environmentální výchova na ZŠ a SŠ - teoretický základ, praktická aplikace: akreditovaný kurz pro učitele základních a středních škol pořádaný v rámci dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků*. Praha: Univerzita Karlova, 2002. Práce katedry biologie a ekologické výchovy Univerzity Karlovy v Praze - Pedagogické fakulty. ISBN 80-7290-081-1.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Akční plán na léta 2019-2021 ke Státnímu programu environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty a environmentálního poradenství na léta 2016-2025. [online]. [cit. 2020-02-13]. Dostupné z: [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/akcni_plan_evvo_2019_2021/\\$FILE/OFDN-AP_EVVO_2019_2021-22022019.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/akcni_plan_evvo_2019_2021/$FILE/OFDN-AP_EVVO_2019_2021-22022019.pdf)

GOMERAJC, I. *Importance of Music in Education System.* [online]. 2018. University of Herzegovina, Bosnia and Herzegovina. [cit. 2019-12-11]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/323167985_Importance_of_Music_in_Education_System

GROSSMAN, G. D., WATSON, C. E. *The Use of Original Music Videos to Teach Natural History.* [online]. The Journal of Natural History Education and Experience. 2015, č. 9. [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <https://journal.naturalhistoryinstitute.org/journal/articles/the-use-of-original-music-videos-to-teach-natural-history/>

Metodický pokyn MŠMT k zajištění environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty, [online]. 2008, Ministerstvo školství a tělovýchovy. [cit. 2019-06-11]. Dostupné z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/ZVOE/2759/METODICKY-POKYN-MSMT-K-ZAJISTENI-ENVIRONMENTALNIHO-VZDELAVANI-VYCHOVY-A-OSVETY.html/>

LENTON, P. *Tapping Music to Encourage Environmental Literacy.* [online]. The Newsletter of the Global, Environmental and Outdoor Education Council of Alberta. 2002. č. 26. [cit. 2020-02-22]. Dostupné z: <https://songsforee.wordpress.com/ideas-info/tapping-music-to-encourage-environmental-literacy-2/>

Rámcový vzdělávací program pro obor vzdělávání 41-51-H/01 Zemědělec – farmář. [online]. 2007. Národní ústav odborného vzdělávání. [cit. 2019-06-13]. Dostupné z: <http://zpd.nuov.cz/RVP/H/RVP%204151H01%20Zemedelec%20farmar.pdf>

Státní program environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty a environmentálního poradenství na léta 2016–2025. [online]. Ministerstvo životního prostředí. [cit. 2020-02-13]. Dostupné z:

[https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/statni_program_evvo_ep_2016_2025/\\$FILE/OFDN-SP_EVVO_EP_%202016_2025-20160725.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/statni_program_evvo_ep_2016_2025/$FILE/OFDN-SP_EVVO_EP_%202016_2025-20160725.pdf)

STEFFENS, J., STEELE, D., GUASTAVINO, C. *Music influences the perception of our acoustic and visual environment*. [online]. Inter-noise 2016. [cit. 2019-06-11].

Dostupné

z:

<https://pdfs.semanticscholar.org/a433/2eab2a7c278c11e1d6352feb65b2f3729410.pdf>

Tbilisi Declaration. 1977. [online]. [cit. 2019-06-11]. Dostupné z:

<http://www.gdrc.org/uem/ee/tbilisi.html>